

УДК 37.091.3:78(07)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЗДІБНОСТЕЙ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Галина ДІДИЧ (Кіровоград)

Постановка проблеми. Проблема розвитку музично-творчих здібностей багатогранна і різнопланова, оскільки визначає не лише природу музичності, її структуру та діагностику, але може досліджуватись у різних аспектах: філософському, психологічному, педагогічному, музикознавчому тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема розвитку здібностей постійно знаходиться в полі зору вищої школи. Вона глибоко досліджена в психолого-педагогічній науці і представлена в працях С.Рубінштейна, Б.Теплова. Розвиток музично-творчих здібностей став основою досліджень Т.Артем'євої, В.Белобородової, В.Ветлугіної, Н.Лейтес, С.Науменко, К.Тарасової, Ю.Цагареллі та ін.

Психічні явища, які визначають здібності до музичної діяльності вивчають відомі психологи (Б.Ананьєв, П.Анохіна, Т.Артем'єва, Е.Голубєва, Н.Лейтес, Б.Ломов, О.Мелік-Пашаєв, В.М'ясищев, А.Петровський, К.Тарасова, Б.Теплов, І.Якиманська).

Шляхи та методи формування й розвитку музичних та музично-творчих здібностей досліджували А.Арісменді, Е.Башич, П.Вейс, В.Верховинець, Д.Кабалевський, М.Картавцева, М.Леонтович, К.Орф, К.Стеценко та ін.

У сучасній музичній психології проблема творчих здібностей широко розкрита у фундаментальних дослідженнях з психології творчості А.Брушлінського, Л.Виготського, Б.Кедрова, Я.Пономарьова, В.Роменця, С.Рубінштейна, О.Тихомирова. У музикознавчому аспекті досліджуються механізми впливу музики на особистість (Б.Асаф'єв, Л.Баренбойм, В.Медушевський, Є.Назайкінський, А.Сохор, Б.Яворський).

Актуальність дослідження визначається і тим, що, незважаючи на значну кількість досліджень, які було проведено в галузі музичної освіти, значущість даної проблеми не знижується і тепер. Викладачі музично-педагогічних та мистецьких факультетів розуміють і не заперечують важливість розвитку музично-творчих здібностей у становленні всього комплексу музичності та на практиці звертають мало на це уваги, а інколи і зовсім ігнорують. Це пояснюється недостатньою науково-теоретичною та методичною розробленістю даної проблеми, впровадженням її у навчальний процес, а також відсутністю у значної кількості

викладачів навичок музично-творчої діяльності.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття «творчі здібності», розкритті їхньої структури та визначенні особливостей, показників, компонентів, необхідних для підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Питання розвитку здібностей особистості завжди цікавили вчених, педагогів, психологів, музикознавців. Є.І.Рогова у навчальному посібнику «Загальна психологія» стверджує, що здібності – це лише можливості освоєння знань, умінь, навичок, та їхній розвиток залежить від умов навколишньої дійсності. Здібності виявляються та розвиваються у процесі діяльності. Можна сказати, що здібності виявляються у тому, наскільки швидко особистість набуває знання та вміння [5, с.78].

Здібності, як вважається, – це індивідуальні особливості особистості, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення визначеного роду діяльності, що не зводяться тільки до накопичення знань, умінь, навичок. Вони виявляються у швидкості, глибині, міцності та тривалості оволодіння засобами і прийомами діяльності.

Проблемою розвитку творчих здібностей особистості займалися вітчизняні педагоги Б.Асаф'єв, П.Блонський, Н.Гродзенська, Д.Кабалевський, Г.Рогаль, М.Румер, Н.Сац, В.Шацька, С.Шацький, Б.Яворський та ін.

Заслужують на увагу праці, в яких розглядалися проблеми музичної психології, психології розвитку музичних здібностей Г.Айзенка, С.Беляєвої-Екземплярської, В.Богословського, Л.Бочкарьова, Г.Когана, В.Медушевського, Є.Назайкінського, І.Петрушина, Є.Рогова, Б.Теплова, Г.Ципіна.

Здібності кожної особистості розвиваються із задатків, які знаходяться у потенційному стані до того часу, поки людина не почне займатися конкретним видом діяльності. Можна стверджувати, що усі діти наділені задатками до музичної діяльності і саме у процесі діяльності вони розвиваються активно. Не викликає сумнівів, що педагог-музикант повинен знати психологію розвитку здібностей особистостей різних вікових категорій і це дасть йому можливість працювати результативно.

Успішне формування здібностей студентів залежить від їхнього розвитку. Це накладає особливу відповідальність на тих, хто їх виховує. Намагаючись розвинути здібності, в педагогіці розробляється чимало корисних методів і прийомів навчання. Однак вони не завжди раціональні й спрямовані на розв'язання то одних, то інших окремих завдань. Ефективність результатів розвитку здібностей збільшиться, якщо будуть розроблені узагальнені, суттєві способи орієнтування в музиці та в діяльності, пов'язаній з нею, розроблені різноманітні форми музичної практики. В цьому випадку здібності й схильності формуються у найсприятливіших умовах і забезпечується багатогранність розвитку особистості.

Н.Ветлугіна у своїх дослідженнях з питань музичного розвитку і формування здібностей зазначає, що музичний розвиток розуміється як перехід від прояву простих, нижчих форм естетичних відношень і здібностей до складніших і вищих. Якщо з'являться нові якості у цих відношеннях і здібностях, то можна говорити про те, що музичний розвиток відбувся [1, с. 22].

Проблема розвитку творчих здібностей багато в чому зумовлюється тим змістом, який вкладається в це поняття. Дуже часто в буденній свідомості творчі здібності ототожнюються із здібностями до різних видів художньої діяльності, з умінням гарно малювати, складати вірші, писати музику і т.п. Очевидно, що поняття «творчі здібності» тісно пов'язане з поняттям «творчість», «творча діяльність». Під творчою діяльністю розуміється така діяльність людини, в результаті якої створюється щось нове – будь це предмет зовнішнього світу або побудова мислення, що приводить до нових знань про світ, або відчуття, нове, що відображає відношення до дійсності.

Отже, як стверджує М. О. Лазарев, визначення творчих здібностей можна дати таким чином. Творчі здібності – це індивідуально-особистісні якості людини, які визначають успішність виконання нею творчої діяльності різного роду [4, с. 204].

Проблемою розвитку творчих здібностей молоді займалися вчені В. Разумовський, А. Усова, М. Каган. Зокрема, В. Разумовський вивчав психологічну сторону творчості з метою розвитку творчих здібностей. А. Усова в своїх працях відзначала, що розвиток творчих здібностей студентів – складова частина виховання. Творчі здібності людини розвиваються на основі високо розвинутого мислення, глибоких знань у спеціальній області, практичного досвіду і інтересу до справи.

Психологи розрізняють загальні та спеціальні здібності. Під загальними здібностями розуміється така система індивідуально-вольових якостей особистості, яка спроможна забезпечувати продуктивність в оволодінні знаннями, і здійснення різних видів діяльності. Вважається, що загальні здібності – це явище природного обдарування та всебічного розвитку особистості. Під спеціальними здібностями розуміється система якостей особистості, яка допомагає досягнути високих результатів у якійсь спеціальній галузі діяльності, наприклад, музичній, художній, літературній та ін. До спеціальних здібностей відносять здібності практичної діяльності – конструктивно-технічні, організаторські, педагогічні та ін. Тобто кожна діяльність висуває визначені вимоги як до загальних так і до спеціальних здібностей. Комплекс здібностей, якими повинен володіти майбутній вчитель музичного мистецтва, викладач музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівник музичного колективу має включати як загальні, так і спеціально музичні здібності. Структура здібностей пов'язана з діяльністю людини і нею визначається.

Серед загальних властивостей особистості, необхідних учителю музичного мистецтва, викладачу музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, музичному керівнику, можна виділити наступні: організаторські, педагогічні, пропагандистські здібності і вольові якості особистості – зібраність, самовладання, внутрішня дисциплінованість, прагнення до самоосвіти, ініціативність, комунікабельність.

Майбутній вчитель музичного мистецтва, викладач музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівник музичного колективу повинен володіти педагогічними здібностями. Педагогічні здібності розглянуті детально в роботі Ф. Гоноволіна [2], який підрозділяє їх на: дидактичні (завдяки яким можна успішно розробляти методи передачі студентам знань і навиків), конструктивні (що дають можливість успішного проектування і формування особи вихованця), перспективні (що полягають в адекватному сприйнятті і розумінні психології студента), а також експресивні, авторитарні, комунікативні та академічні. Окрім загальних здібностей, вчителю музичного мистецтва, викладачу музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівникові музичних самодіяльних колективів (хорових, оркестрових) необхідні спеціальні музичні здібності, так звана музичність.

Специфіка музичної діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та

інструментальних дисциплін, керівника музичного колективу полягає в її багатогранності, а саме в тому, що практичне застосування його здібностей, вмінь і навиків включає всі три аспекти діяльності – слухацький, виконавський і творчий.

Доцільно назвати музично-естетичні здібності (смак, чуйність до музики, вміння оцінювати художні явища, а також здатність сприйняття) включати в структуру музичності вчителя музичного мистецтва, педагога, керівника музичного самодіяльного колективу.

Окрім цих особливостей музичного розвитку, для слухання музики і оцінок її виконання необхідна музична пам'ять (як компонент структури здібностей). Отже, діяльність вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівника колективу (слухання музики, її оцінки, чуйність до музики) вимагає наявності розвинених загально естетичних і спеціальних здібностей – музичного слуху і пам'яті.

Тим більше ці здібності потрібні не лише на теоретичних та індивідуальних заняттях, а і при виконавській діяльності. Диригент оркестру, хору чи ансамблю, без сумніву, повинен мати такі розвинені здібності, як музичний слух, відчуття ритму, музичну пам'ять і репродуктивну (відтворюючу) уяву. Ці здібності для диригентської діяльності слід вважати основними або такими, що не компенсуються [2, с. 24].

У навчальному процесі на мистецьких, музично-педагогічних факультетах педагогічних університетів, музичних та культурно-освітніх вищих навчальних закладах в результаті проходження цілого комплексу загальнотеоретичних і спеціальних дисциплін розвиваються вміння і навички, формуються здібності. Проте підвищення рівня виконавської майстерності в учасників колективів самодіяльності вимагає від випускників на сучасному етапі розвинених активних, творчих здібностей, а також навиків аранжування та композиції.

Як було вже зазначено вище, для вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівника самодіяльного колективу з музичною спеціалізацією, крім таких здібностей, як музичний слух і відчуття ритму, необхідні музична пам'ять і уява. Ці здібності є спеціально музичними, основними здібностями.

Загальні і спеціальні здібності діалектично зв'язані. В результаті навчання і виховання загальні властивості особи диференціюються, виникають і розвиваються якості, що забезпечують успішність виконання одного

спеціального виду діяльності. Тренування спеціальних здібностей впливає на розвиток загальних властивостей і якостей особи. Спеціальні здібності до різних видів діяльності досить часто глибоко взаємодіють між собою і в процесі формування підсилюють і збагачують один одного.

Аналізуючи будь-яку структуру здібностей, слід виходити з того, що здібності загальні і спеціальні невід'ємні від решти властивостей особи, від індивідуальних особливостей людини – темпераменту, сили волі, схильності, інтересів.

Спираючись на дослідження Б. Асаф'єва, Л. Беляєва, Н. Ветлугіної, Ф. Гоноболіна, А. Гостдинер, Н. Гродзенської, Д. Кабалевського, М. Кагана, О. Кенеман, Л. Кулаковського, В. Медушевського, Є. Назайкінського, О. Нікіфорова, В. Разумовського, Б. Теплова, А. Усової, Б. Яворського та ін., можна намалювати модель структури здібностей майбутнього вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівника музичного самодіяльного колективу (оркестрового, хорового, ансамблю), виходячи з названих особливостей їхньої діяльності, а також враховуючи, що загальні, спеціальні особливості та інші індивідуальні властивості тісно зв'язані один з одним в загальній структурі особи:

1) загальні здібності (організаторські, педагогічні, пропагандистські здібності, а також вольові властивості).

2) спеціально музичні здібності (тобто «музичність») діляться у свою чергу на більш загальні (музично-естетичні) і основні (що не компенсуються) [6, с. 89].

На основі єдності емоційного і слухового сприйняття (за Б. Тепловим) можна виділити чотири види основних музичних здібностей: 1. Музичний слух (здатність сприйняття і емоційного переживання ладовисотних, тембрових, динамічних та інших ознак в музиці). 2. Відчуття ритму (здатність сприйняття і переживання ритму). 3. Музична пам'ять (здатність зберігати в пам'яті, дізнаватися, уявляти і відтворювати музику). 4. Музична уява (відтворююча – здатність відтворювати музику внутрішнім слухом при читання нот з аркуша, а також творча – здатність комбінувати, творити нове, оригінальне в музиці).

Вчителю музичного мистецтва, викладачу музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, музичному керівнику колективу необхідні такі властивості, як розвинений художній смак, любов до фольклору, вміння правильно оцінювати різні явища в музичному житті, і їх потрібно віднести до ширшого

поняття, ніж основні здібності, а саме – до музично-естетичних здібностей.

Структура здібностей залежить від того, до якої діяльності ми готуємо наших вихованців. Якщо мати на увазі виховання музично освічених слухачів, то можливо обмежити структуру трьома основними здібностями, названими раніше Б.Тепловим (відчуття ладу, відчуття ритму, музично-слухові уявлення). Якщо ж ставляться перед навчанням ширші завдання, наприклад – виховати творчо активну особу, то, мабуть, необхідно за основу навчання і виховання прийняти планомірний розвиток загальних, а також названих вище чотирьох видів основних музичних здібностей.

Як показує практика, педагоги, що займаються розвитком музичних здібностей студентів музично-педагогічних, мистецьких факультетів педагогічних вишів, університетів культури, музичних та культурно-освітніх училищ, ще недостатньо враховують професійну спрямованість розвитку здібностей, смаку, чуйності до музики.

Визначення структури здібностей особистості важливе не тільки в плані постановки проблеми моделювання властивостей вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та інструментальних дисциплін або музичного керівника колективу (хорового, оркестрового), а має й інше практичне значення у зв'язку з пошуками професійної придатності студентів.

Професійна придатність людини полягає у відповідності її даних вимогам певної професійної діяльності. При відборі абітурієнтів профпридатність, як правило, визначається за допомогою «прохідного балу», без урахування індивідуальних властивостей особи. На сучасному рівні науки це малоефективно. Наприклад, наявність музичних здібностей – необхідна умова для виховання музиканта-виконавця, але недостатня для формування особистості вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та інструментальних дисциплін. Не менш важлива оцінка його організаторських здібностей, ініціативи і комунікабельності. Відсутність таких може бути розцінено як профнепридатність.

На розвиток творчих здібностей впливає багато чинників, особливе місце серед яких посідають зміст навчально-виховного процесу, форми організації, методи і прийоми навчання. Серед чинників, які впливають на формування творчої особистості, вагоме місце належить мистецтву. Музика має особливий статус у системі мистецтв, бо за силою впливу на внутрішній світ людини їй немає рівних. Робота зі студентами музично-педагогічних та

мистецьких факультетів може бути успішною лише тоді, коли викладач буде формувати і розвивати творчі здібності особистості в комплексі, а також спиратися на глибокі знання юнацької психології, розуміти вікові особливості.

Отже можна зробити **висновок**, що структура здібностей особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва, викладача музично-теоретичних та інструментальних дисциплін, керівника музичної самодіяльності (диригента оркестру або хору) – повинна включати, по перше, загальні здібності (система індивідуально-вольових якостей особистості, яка спроможна забезпечувати продуктивність у оволодінні знаннями, і здійснення різних видів діяльності. До них відносяться – організаторські, педагогічні, пропагандистські здібності і вольові якості особистості – зібраність, самовладання, внутрішня дисциплінованість, прагнення до самоосвіти, ініціативність, комунікабельність); по-друге, спеціально музичні здібності (система якостей особистості, яка допомагає досягнути високих результатів у музичній галузі діяльності. До них відносяться музичність – музичний слух, почуття ритму, музична пам'ять, емоційний відгук на музику, художня уява, музичне мислення).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ветлугіна Н. О. Музичний розвиток дитини / Н.О.Ветлугіна. – К.: Музична Україна, 1998. – 124 с.
2. Гоноболин Ф. Н. Педагогические способности и их классификация / Ф. Н. Гоноболин // Материалы IV Всесоюзного съезда общества психологов. – Тбилиси, 1971. – С. 17–24.
3. Дідич Г. Аналіз поняття «творчі здібності» та «імпровізація» у науковій літературі / Г. Дідич // Наукові записки. – Випуск 132. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 181–184.
4. Лазарєв М. О. Основи педагогічної творчості: Навч. посіб. / М. О. Лазарєв. – Суми: ВВП «Мрія»-ЛТД, 1995. – 212 с.
5. Рогова Є. І. Загальна психологія / Є. І. Рогова. – К.: Наукова думка, 1989. – 334 с.
6. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. – М.– Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 368 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дідич Галина Степанівна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: професійна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва, сприймання музики як педагогічна проблема, художньо-естетичне виховання підрастаючого покоління.